

Z HISTORII ROLNICTWA

MICHAŁ STRZEMSKI

STO LAT POLSKIEJ KARTOGRAFII GLEBOZNAWCZEJ

W archiwach Instytutu Puławskiego znajduje się jeden egzemplarz mapy gleb b. guberni Lubelskiej opracowany według Jana Trejdosiwicza. Data pierwotnego opracowania tej mapy nie jest podana, ale wszystko wskazuje na to, że stanowi ona prowizoryczny wynik rekonesansowych prac terenowych naszego wybitnego geologa, przeprowadzanych na terenie Lubelszczyzny wkrótce po powstaniu styczniowym (1863 r.). Instytut Puławski zawiesił wówczas swoją działalność dydaktyczną, ale nie przestał istnieć jako placówka naukowo-badawcza. Trejdosiwicz wyjeżdżał wtedy kilkakrotnie za granicę, ale zajmował się w tym okresie także pracami geologiczno- i gleboznawczo-kartograficznymi. Mamy więc pewne podstawy przypuszczać, że przynajmniej pierwszy szkic mapy gleb Lubelszczyzny powstał w „chronologicznych okolicach” roku 1867. Było to więc pierwsze opracowanie gleboznawczo-kartograficzne większego obszaru na terenie naszego kraju.

Co się tyczy podobnych opracowań drobnych obiektów (poszczególnych gospodarstw, ew. wsi), to dziś byłoby niełatwo ustalić nawet w przybliżeniu początek ich powstawania. Studiując literaturę rolniczą dawno minionych okresów, możemy przypuszczać, że wielkoskalowe plany takich obiektów uwzględniały zróżnicowanie gleb już w drugiej połowie XVIII wieku. W naszych historycznych rozważaniach bierzemy jednak pod uwagę tylko opracowania obejmujące większe obszary.

Wymienionemu już J. Trejdosiwiczowi oraz współpracującemu z nim W. Kosińskiemu zawdzięczamy pierwsze próby tworzenia t.zw. map rolniczo-geologicznych całego b. Królestwa Polskiego (w latach siedemdziesiątych zeszłego stulecia). Jednakże opracowania kartograficzne tych autorów miały charakter szkiców geologicznych i były jeszcze bardzo dalekie w treści od właściwych map gleboznawczych. To samo można powiedzieć o szkicach kartograficznych Franciszka Czarnomskiego, profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego, który — bez względu na to, że pracował w zaborze austriackim — interesował się najbardziej (w latach dziewięćdziesiątych zeszłego wieku) Królestwem Polskim.

Typowym „królikiem doświadczalnym” polskich gleboznawców kartografów stała się Lubelszczyzna. M. Dobrski z Chmielnika przedstawił ok. 1882 r. swoją „Mapę Gleboznawczą Lubelską” na jednej z wystaw

rolniczych w Warszawie (kompilacja uzupełniona wynikami własnych obserwacji). Później opracowano w ośrodku puławskim cały szereg wersji map gleboznawczych Lubelszczyzny, opartych z reguły na doskonalących się prowizorycznych szkicach geologicznych Trejdosiewicza, a wreszcie na jego ostatecznie już zredagowanej i wydanej w latach 1895—1896 mapie geologicznej guberni lubelskiej.

Zupełnie nowy okres w dziejach polskiej kartografii gleboznawczej otworzył Sławomir Miklaszewski, będący już gleboznawcą w pełnym znaczeniu tego słowa. W 1907 r. ukazała się jego genetyczna „Mapa gleboznawcza Królestwa Polskiego” 1:1 500 000), opublikowana następnie w 1912 r. Podczas pierwszej wojny światowej została wydrukowana znana szeroko „Bodenkarte von Polen” (1:2 500 000; wyd. II — 1920 r.). W latach późniejszych ukazały się jeszcze inne, doskonalsze wersje mapy gleb Polski (1922, 1923, 1924, 1927) w skalach od 1:3 000 000 — 1:750 000, a także mapa gleb Litwy (1927 r.) w skali 1:1 500 000.

Okres międzywojenny przyniósł wiele nowych, organizacyjnych opracowań kartograficznych innych autorów z ośrodka puławskiego, poznańskiego i krakowskiego. Tadeusz Mieczynski (kierownik Wydziału Gleboznawczego PINGW w Puławach) wydrukował w 1931 r. mapę gleb woj. lubelskiego w skali 1:300 000. Jan Tomaszewski redagował w latach trzydziestych mapę gleb Polesia w skali 1:600 000 (opublikowana w 1939 r.; prawie cały nakład uległ zniszczeniu w czasie wrześniowych działań wojennych).

Ośrodek poznański tworzył w tym czasie mapę gleb Wielkopolski w skali 1:100 000, publikując stopniowo poszczególne jej arkusze.

Waleremu Łozińskiemu z ośrodka krakowskiego zawdzięczamy opracowanie przeglądowych map gleb woj. tarnopolskiego (1933 r.) i Górnego Śląska (1938 r.).

Zarówno w okresie poprzedzającym wybuch pierwszej wojny światowej, jak też w okresie międzywojennym, powstawały dość liczne średnio- i wielkoskalowe mapy gleb mniejszych obszarów w granicach poszczególnych arkuszy map w skalach 1:100 000 — 1:20 000, a także w granicach powiatów, gmin, wsi, nadleśnictw, leśnictw oraz pojedynczych gospodarstw rolnych i pól doświadczalnych.

W krótkim czasie po zakończeniu drugiej wojny światowej (lata: 1946 — 1947) ukazały się opracowane przez Tadeusza Mieczynskiego z Puław mapy gleb Ziem Odzyskanych (w skalach 1:600 000 — 1:250 000). Następnie byliśmy świadkami radykalnego przełomu w pracach gleboznawczo-kartograficznych. Otóż dzięki dotacjom Instytutu Puławskiego (do 1950 r. Państwowy Instytut Naukowy Gospodarstwa Wiejskiego; od 1950 r. Instytut Uprawy, Nawożenia i Gleboznawstwa) udało się A. Musierowiczowi wówczas prezesowi Polskiego Towarzystwa

Gleboznawczego) zjednoczyć wysiłki wszystkich gleboznawców polskich dla opracowania map gleb całego kraju. Już w 1950 r. została opublikowana pod red. J. Tomaszewskiego pierwsza zbiorowo opracowana Mapa Gleb Polski w skali 1:1 000 000. W latach 1958—1961 wychodziła poszczególnymi arkuszami — redagowana przez obszerny zespół specjalistów z A. Musierowiczem na czele — mapa gleb całego kraju w skali 1:300 000 (nakładem IUNG w Puławach). Na podstawie tej ostatnio wymienionej mapy zredagował A. Musierowicz nową „milionówkę” (wydaną w 1958 r. przez IUNG). W ogóle wymieniona „trzechsetka” stała się źródłem całego szeregu pochodnych gleboznawczych map drobnoskalowych (1:1 000 000—1:600 000).

Część autorów „trzechsetki” wydała w międzyczasie mapy gleb poszczególnych województw. Warto zaznaczyć, że niektóre placówki biorące udział w zbiorowych pracach kartograficznych opracowały mapy wojewódzkie, względnie powiatowe w skali 1:100 000, a pewne fragmenty jednostek administracyjnych lub pewne regiony geograficzne w skalach jeszcze dokładniejszych. Sporo tych opracowań wydrukowano.

W kartografii wielkoskalowej panowało jednak nadal rozproszenie wysiłków. Tylko Instytut Badawczy Leśnictwa koordynował sporządzanie szczegółowych map gleboznawczych w obrębie użytków leśnych. Na terenach rolnych rozwijała się wprawdzie (od 1956 r.) kartografia wielkoskalowa dla potrzeb klasyfikacji gruntów, ale miała ona charakter wyłącznie bonitacyjny. W tym zakresie nastąpił wielki przełom dopiero w 1960r., kiedy to na podstawie odpowiednich rozporządzeń Ministra Rolnictwa została wszczęta nowa wielka akcja kartograficzna przez Zakład Gleboznawstwa i Kartografii Gleb IUNG w Puławach. Zakład ten przystąpił mianowicie do sprządzania wielkoskalowych map gleb całego kraju w oparciu o pełne wykorzystanie materiałów klasyfikacyjnych, co w ogromnym stopniu obniżało koszty realizacji opracowań kartograficznych.

Zadaniem nowej akcji kartograficznej było nie tylko sporządzanie przyrodniczych map gleb, ale także opracowywanie takich map pochodnych (w stosunku do glebowych), które mogłyby służyć skutecznie i bezpośrednio praktyce rolniczej. Koncepcja map użytkowych, noszących dzisiaj miano glebowo-rolniczych, zrodziła się na przełomie lat 1961/62, a w 1963 r. weszła do wstępnej realizacji. Na treść map glebowo-rolniczych składają się: a) kompleksy przydatności rolniczej gleb; b) gleby (wg uproszczonego podziału i skróconej legendy); c) zagrożenie gleb procesami erozyjnymi; d) układy stosunków wilgotnościowych gleb; e) ciężkość gleb w uprawie i trudność ich uprawy. Od 1965 r. mapy te opracowują Wojewódzkie Biura Geodezji i Urzędzeń Rolnych według zarządzeń Departamentu Urzędzeń Rolnych Ministerstwa Rolnictwa, a pod

kierownictwem naukowym Zakładu Gleboznawstwa i Kartografii Gleb IUNG w Puławach. Obok map glebowo-rolniczych powstają także wielkoskalowe przyrodnicze mapy gleb.

W chwili obecnej gleboznawcy polscy przygotowują się do zbiorowego opracowania genetycznej mapy gleb Polski w skali 1:500 000.

Chyba nie od rzeczy będzie wspomnieć, że gleboznawstwo polskie brało i nadal bierze czynny udział w międzynarodowych przedsięwzięciach gleboznawczo-kartograficznych. Przed drugą wojną światową bezpośrednim uczestnikiem takich przedsięwzięć był S. Miklaszewski. Po wojnie Polska włączyła się do prac mających na celu stworzenie map gleboznawczych Europy i świata (reprezentant ze strony naszego kraju — B. Dobrzański). Autor niniejszego artykułu współpracuje z krajami RWPG w zakresie gleboznawczej kartografii wielkoskalowej.

Aktualną pozycję i dorobek w omawianej dziedzinie kartografii można ocenić bardzo wysoko. Jednakże nasze prace kartograficzne nie docierają przeważnie do ośrodków nauki o glebie w innych krajach, toteż ogólnoswiatowa znajomość naszego pokaźnego dorobku gleboznawczo-kartograficznego jest w chwili obecnej tak słaba, że w międzynarodowej ocenie postępu na odcinku kartografii gleb w ogóle nie jesteśmy brani pod uwagę.